

Sigmund Freud

Psihologia colectivă și analiza Eului

Traducere și studiu introductiv de Lucian Pricop

EDITURA CARTEX

Cuprins

Freud¹, Freud² sau Freudⁿ

(studiu introductiv de Lucian Pricop) / 7

Notă asupra ediției / 13

Psihologia colectivă și analiza Eului / 15

Capitolul I Introducere / 17

Capitolul II Sufletul colectiv după Gustave Le Bon / 20

Capitolul III Alte concepții asupra vieții psihice colective / 33

Capitolul IV Sugestia și libidoul / 41

Capitolul V Două mulțimi artificiale: biserica și armata / 47

Capitolul VI Alte probleme și direcții de cercetare / 56

Capitolul VII Identificarea / 62

Capitolul VIII Iubirea și hipnoza / 70

Capitolul IX Instinctul gregar / 77

Capitolul X Mulțimea și hoarda primitivă / 84

Capitolul XI O treaptă a dezvoltării Eului / 92

Capitolul XII Câteva considerații suplimentare / 99

Freud¹, Freud² sau Freudⁿ

Relația dintre psihanaliză și cultură se naște în orașul și în momentul de origine al psihanalizei, Viena fin-de-siècle. Acest cronotop s-a legitimat în istoria spiritualității ca arealul în care inteligența europeană și-a manifestat dimensiunea inovativă. Elita culturală vieneză, aflată la intersecția între provincialism și cosmopolitism, între tradițional și modern, a creat coeziune între individualitățile creatoare ale vremii.

De altfel, Viena sfârșitului de secol al XIX-lea și a începutului de veac XX poate fi contrasă într-un simbol foarte discutat de geografia și istoria culturală modernă: cafeneaua. Acesta peste perimetrul, multiplicat fără îndoială, în care intelectualii comunicau idei și valori, multe dintre ele contondente, dar marea majoritate stimulative. Recitind în cheia tensiunilor dintre psihanaliză și cultură cartea lui Carl Schorske, *Viena fin-de-siècle*¹, reperăm multiplele angajamente comune, dar și o tentație a proiectului, ca operă în sine, și nu ca fază inițială a unei construcții. Pe lângă adepți, numeroși și fanatizați de ideea unui angrenaj armonic, există și adversari ai viețuirii concubinale a psihanalizei și culturii; mulți cercetători contemporani² consideră fie că viziunile celor două sunt imposibil de conciliat, fie că în cultura vieneză coexistă dezintegrația imperiului și creșterea invers proporțională a vieții intelectuale. În esență, viziunile nu se exclud, deși par a veni într-o logică a suprapunerii negatoare. Atât cultura, cât și psihanaliza își pot defini morfologia una prin cealaltă, iar Viena a oferit terenul de încercare

¹ Carl E. Schorske, *Fin-de-siècle Vienna: Politics and Culture*, Vintage, New York, 1979.

² Pentru a valida circulația globală a freudismului, merită evocate numele a doi cercetători sud-americani, Renato Menzan și B. Bettelheim și lucrărilor acestora: B. Bettelheim, „A Viena de Freud“, în *A Viena de Freud e Outros Ensaïos*, Xampus, Rio de Janeiro, 1991, respectiv Renato Menzan, „Viena e as Origens da Psihanálise“, în *A formação cultural de Freud*, M. Perestrello, Imago, Rio de Janeiro, 1996.

pentru variate tentative de lovitură de putere disciplinară. Sigur, Peter Gay respinge ideea unei Viene necesare, sugerând că psihanaliza s-ar fi putut dezvolta în orice alt loc¹.

Cu toate aceste confruntări, influența psihanalizei asupra gândirii moderne și postmoderne a fost atât de importantă, încât numeroși intelectuali occidentali și-au legitimat activitatea literară și științifică în raport cu „ideile lui Freud și ale urmașilor săi.”² Dar nu numai intensitatea influenței psihanalizei este surprinzătoare, ci și arealul global al acesteia; în ordine geografică, psihanaliza a fost preluată și localizată în toată lumea occidentală, găsindu-și adepți, fani, dar și adversari. Peter Kutter³, căutând să explice această proto-rețea transnațională, descrie cu minuție maniera în care țări de pe toate continentele și-au construit departamente, școli, instituții specializate în psihanaliză. De altfel, amplitudinea fenomenului are o explicație de natură culturală în viziunea lui Kernberg⁴: cultura umanistă a câștigat drept preocupări dezvoltarea și maturizarea individului, explorarea sinelui și a subiectivității, iar necesitatea adaptării individului și imperativul eficacității sociale au condus spre o creștere a interesului pentru psihanaliză a unei părți a elitelor culturale și intelectuale.

În ciuda numeroaselor probleme (absența pacienților, criticile venite din diferite teritorii, schimbările în psihanaliză ca o metodă de tratament ș.a.m.d.) care au dirijat înțelegerea superficială spre o generalizare simplificatoare de felul „criza actuală a psihanalizei”⁵, multe programe universitare au creat filiere speciale pentru gândirea psihanalitică, iar studiile literare, artistice, umaniste în general au preluat instrumentarul psihanalizei.⁶

¹ Peter Gay, *Freud, Jews and Other Germans: Masters and Victims in Modernist Culture*, Oxford University Press, 1979.

² J. Sanville, “The Crisis. Concept evidences and possible responses”, in *The Actual Crisis of Psychoanalysis: Challenges and Perspectives*, F. Cesio et al., The International Psychoanalytic Association, 1996, p. 15.

³ Peter Kutter, *Psychoanalysis International. A Guide to Psychianalysis Throught the Worls*, Fromman-Holzboog, Stuttgart, 1992-1995.

⁴ Otto F. Kernberg, *Ideology, Conflict and Leadership in Groups and Organisations*, Yale University Press, New Haven and London, 1998, p. 39.

⁵ F. Cesio et al., *The Actual Crisis in Psycho-Analysis: Chalenges and Perspectives*. Report of the House of Delegates Committee, 1996.

⁶ Otto F. Kernberg, *op. cit.*, p. 40.

Un exemplu celebru de atitudine ambivalentă cu privire la psihanaliză este de găsit în Harold Bloom, *The Western Canon*¹, cartea-cult a teoriei literare din anii '90, care explorează tradiția culturii scrise vestice prin concentrarea asupra lucrărilor a 26 de autori centrali din canon, printre care îl include și pe Freud. Bloom îl consideră ca „probabil cea mai inspirată minte a epocii sale”². În această perspectivă, oricum Freud suferă o influență a predecesorilor și contemporanilor săi; astfel Shakespeare este, în logica lui Bloom, inventatorul psihanalizei iar Freud cel care o codifică. Teoreticianul american merge până acolo încât afirmă că Shakespeare este prezent pretutindeni în Freud, atât atunci când este citat, cât și atunci când Freud omite să facă trimiteri explicite.³

În ciuda atitudinii sale provocatoare, Bloom arată maniera în care gândirea psihanalitică a penetrat cultura occidentală și, în același timp, a provocat o reacție ambivalentă.

Probabil cel mai elocvent exemplu de ambivalență culturală față de psihanaliză a fost amânarea expoziției Sigmund Freud la Library of Congress. Pretextând probleme financiare, întârzierea trebuie pusă în relație cu opoziția unui grup de petiționari care au reclamat că Freud este irelevant pentru gândirea contemporană. Accentul care trebuie pus aici este că acest fapt, cu toate motivele posibile și dezvoltările ulterioare, este simptomatic pentru relația de azi dintre psihanaliză și cultură. Expoziția intitulată „Sigmund Freud: conflict și cultură” a fost deschisă la Washington în 1998 și apoi în alte orașe din America Latină și Europa.

Este evident că psihanaliza, așa cum a fost gândită și creată de Freud, se află azi în fața unor provocări culturale: schimbarea naturii curentelor filosofice din lumea occidentală; tradiția științifică empiristă și tendințele analizei hermeneutice; statutul psihanalizei ca disciplină și profesie elitistă într-o lume din ce în ce mai uniformizată etc. Cu toate acestea, raportarea la algoritmi freudieni a dezvoltat o literatură științifică foarte amplă.

Unul dintre elementele cu greutate în probatoriul perenității operei lui Freud este chiar influența catalitică a volumului *Psihologia*

¹ Harold Bloom, *The Western Canon: The Books and School of the Ages*, Harcourt Brace, New York, 1994.

² Idem, p. 373.

³ Idem, p. 371.

colectivă și analiza Eului asupra cercetării de psihologie a mulțimilor/maselor/colectivităților. Kernberg face de altfel în cartea pe care am evocat-o deja¹ o survolare a studiilor inspirate de gândirea freudiană asupra relației dintre mulțime și Eu. Unele dintre aceste contribuții sunt relevante pentru maniera în care psihanaliza și impactul acesteia asupra culturii s-au așezat într-o coerență a fascinației și detestării. Pe drumul propus de Kernberg, ne oprim asupra câtorva momente de inflexiune în interpretarea ideii de colectivitate.

Bion propune în lucrarea sa *Experiences in Groups*² o reinterpretare a ideilor lui Freud referitoare la natura și rolul colectivităților, centrându-și analiza pe setul de ipoteze cu privire la natura grupului, a liderilor, a sarcinilor asumate de grup și a rolului membrilor. Numind „valențe“ ipotezele de bază, cele care au adus oamenii împreună și au generat grupurile, Bion a pus în relație caracteristicile fundamentale cu funcționarea instituțiilor sociale. Astfel, biserica poate fi considerată ca structurare instituțională a ipotezei „dependenței“, iar armata – o reprezentare a asumptiei „luptei“.

Desigur, și Bion – ca și Freud, în Gustave Le Bon – are un antecesor la fel de cunoscut, pe Elliott Jaques, care descrie modul în care indivizii pot folosi instituțiile sociale pentru a sprijini dezvoltarea unui sistem propriu de apărare.³ Aceste metode instituționale sunt forme colective de apărare pe care Jaques le numește *sistemul de apărare socială*. Ele sunt încorporate în rutina instituției. Instituțiile umane, prin urmare, au o subcultură, care este în stare de inconștientă și influențează atât modul în care acestea își desfășoară activitatea cât și eficiența cu care indivizii își îndeplinesc sarcinile. Jaques sugerează că ideea lui Freud privind substituirea Idealului Eului printr-un obiect conține implicit identificarea proiectivă, conceptul propus de Melanie Klein în 1946⁴.

¹ Otto F. Kernberg, *Ideology, Conflict and Leadership in Groups and Organisations*, Yale University Press, New Haven and London, 1998.

² W.R. Bion, *Experiences in Groups*, Basic Books, New York, 1961.

³ Elliot Jaques, *The Changing Culture of a Factory: A Study of Authority and Participation in an Industrial Setting*, Tavistock, London, 1951.

⁴ Melanie Klein, “Notes on some schizoid mechanisms”, 1946, in *The Writings of Melanie Klein. Vol. 3: Envy, Gratitude and Other Works 1946–1963* (ed. R. Money-Kyrle) 1–24, Simon & Schuster, The Free Press, New York, 1984.

Un alt moment relevant pentru posteritatea ideilor lui Freud este reprezentat de contribuțiile lui Didier Anzieu¹, cu precădere concepția sa referitoare la condițiile de regresie în grupul nestructurat, ceea ce conduce spre unificarea indivizilor dintr-un grup. În opinia sa, nevoile instinctuale individuale ar fuziona cu o concepție a grupului ca un Ideal al Eului primitiv.

Bazându-se pe observațiile lui Anzieu, Chasseguet-Smirgel² sugerează că, în aceste condiții, orice grup, mic sau mare, tinde să selecteze lideri care nu reprezintă aspectele paterne ale supraeului, ci un pseudo-tată „comerciant de iluzii“. Un lider de acest gen oferă grupului cu o ideologie un sistem de unificare a ideilor; în acest caz, ideologia este o iluzie care confirmă aspirațiile narcisiste individuale de unificare cu grupul ca Ideal al Eului primitiv. Identificările din grupurile mici sau mari le permit indivizilor să experimenteze satisfacția narcisică primitivă a puterii.

Kernberg³ a sugerat că unele dintre trăsăturile regresive ale grupurilor mici sau mari ale organizațiilor infracționale ar putea fi mai bine înțelese în lumina cunoștințelor noastre actuale referitoare la statutul Eului, al Supraeului și al Sinelui. Datorită naturii regresiei care are loc în grupuri, procesele de grup reprezintă o amenințare a identității personale a membrilor, o amenințare care este legată de tendința de agresivitate primitivă cu caracteristici predominant pregenitale activate în situații de grup. Aceste procese, în particular activarea agresivității primitive, sunt periculoase pentru supraviețuirea individului în grup, precum și în cazul oricărei sarcini pe care grupul trebuie să o îndeplinească. În opinia sa, liderul urmat orbește de mulțime, așa cum a fost descris de Freud, reconstituie un fel de identitate; prin identificarea cu liderul, protejează individul de agresivitatea din interiorul grupului, de această identitate comună și de proiecția în comun a agresivității inamicilor externi, și are nevoie de dependență prin supunere față de lider.

În cazul grupurilor mari, asupra cărora și-a concentrat atenția Kernberg, există o tendință de a proiecta funcțiile Supraeului asupra

¹ Didier Anzieu, « L'illusion groupale », *Nouvelle Revue de Psychanalyse*, 1971, n° 4, pp. 73-93, text reluat în *Le groupe et l'inconscient*, Dunod, Paris, 1975.

² J. Chasseguet-Smirgel, *L'Idéal du Moi*, Clude Tchou, Paris, 1975.

³ Otto F. Kernberg, *op. cit.*

grupului ca întreg în încercarea de a preveni violența și de a proteja identitatea Eului prin intermediul unei ideologii comune. Simultaneitatea dorinței manifeste la toți membrii grupului în sensul proiectării funcțiilor Supereului asupra liderului reflectă aspectele protectoare ale funcționării Supraeului ajuns la maturitate.

Kernberg se desparte de Freud atunci când descrie acest nivel al regresiei drept caracteristică a psihologiei colective; aceasta reflectă ideologia specifică latenței Supraeului de copil și este reprezentat de divertismentul de masă. Ca o alternativă, grupul mare evoluează într-o mulțime dinamică cu trăsături predominant paranoice și selectarea liderilor paranoici este de obicei reprezentată de mișcările revoluționare. Cultura convențională, pe de o parte, și mișcările revoluționare violente cu ideologii totalitare, pe de altă parte, pot fi considerate drept rezultatele psihologiei mulțimilor în ceea ce privește idealizarea și persecuția ca fenomene specifice grupului primar.

Reexaminând eseuul lui Freud, Otto Kernberg sugerează că Freud își calibrează cercetarea asupra grupurilor mari, a mulțimilor și a hoardelor. Evident, rafinarea analizei psihanalitice a condus spre multiple reconsiderări ale viziunii freudiene.

Din această grăbită și foarte selectivă cronologie a temei psihologiei grupului, masei sau mulțimii – așa cum a fost generată prin *Psihologia colectivă și analiza Eului* – lipsește impactul pe care această lucrare l-a avut asupra școlii din Frankfurt sau a sociologiei franceze, germane sau nord-americane,¹ dar această absență asumată nu face decât să valideze proteismul psihanalizei freudiene, pe care ne-am permis să-l subliniem încă din titlul acestui text.

Lucian Pricop

¹ Sunt incontestabile numele unor sociologi ca Mitscherlich, Moscovici sau Lasch; ale unor filosofi precum Erich Fromm, Carl Furmüller, Margarete Hilferding, Herbert Marcuse; ale unor mari umaniști precum Elias Canetti.

Notă asupra ediției

Pentru această nouă traducere în limba română a scrierii lui Sigmund Freud, *Massenpsychologie und Ich-Analyse* (publicată pentru întâia oară de Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Vienna, 1916), am utilizat ediția din 2005, publicată sub titlul *Massenpsychologie und Ich-Analyse. Die Zukunft einer Illusion*, Fischer Verlag, Frankfurt.

În elaborarea volumului de față, am confruntat traducerea noastră cu cele realizate anterior de Darie Lăzărescu (Sigmund Freud, *Psihologia colectivă și analiza eului*, Editura Mediarex, București, 1995) și de George Purdea și Vasile Dem. Zamfirescu (Sigmund Freud, *Psihologia maselor și analiza Eului*, inclusă în Sigmund Freud, *Opere esențiale. Studii despre societate și religie*, Editura Trei, 2010).

Este surprinzătoare editorial alegerea traducătorilor și a editorilor de a nu fi îndreptat, completat sau măcar semnalat trimiterile eronate sau aproximative ale lui Freud. De altfel, traducerea lui Darie Lăzărescu s-a făcut din limba franceză, iar pierderile de parcurs sunt importante; cu o atență supraveghere terminologică, traducerea Purdea și Zamfirescu este utilă psihanalistului, dar greu de utilizat de către un public mai larg, din pricina absenței unor trimiteri minimale la autori cu destine bibliografice obscure sau limitate disciplinar. Nu susținem tendința de utilizare vagă și generală a ideilor și metodelor freudiene, ci tocmai contrariul: circulația unor ediții științifice ale textelor lui Freud.

Am optat pentru traducerea sintagmei *Massenpsychologie* ca *psihologie colectivă* și nu *psihologia maselor*, dată fiind utilizarea termenului *Menschen* și *Massen* fără diferențieri foarte clare.¹

¹ Am discutat diferențele dintre mulțime, masă și colectivitate în Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, traducere și studiu introductiv de Lucian Pricop, Editura Cartex, 2016.

Ediția noastră, cu o adresabilitate generală, ne-a obligat să elaborăm note explicative pe care le-am plasat infrapaginal și le-am numerotat autonom pentru fiecare pagină, semnalându-le cu *n.t.* Am păstrat în integralitate notele autorului, corectându-le și completându-le tacit, și le-am așezat tot în subsolul fiecărei pagini corespondente, cu mențiunea (*n.a.*) și numerotându-le consecutiv cu cele care ne aparțin în funcție de poziția în text.

L. P.

PSIHOLOGIA COLECTIVĂ ȘI ANALIZA EULUI

CAPITOLUL I

INTRODUCERE

Opoziția dintre psihologia individuală și psihologia socială sau colectivă, care, la prima vedere, poate părea foarte profundă, se estompează când este analizată mai îndeaproape. Fără îndoială, psihologia individuală are ca obiect individul și cercetează mijloacele de care acesta se servește, căile pe care le urmează, pentru a-și satisface dorințele și nevoile, însă, în această căutare, psihologia individuală nu reușește decât arareori, în condiții cu totul excepționale, să facă abstracție de raporturile dintre individ și semenii săi. Acest fapt este explicabil prin faptul că „celălalt“ joacă întotdeauna în viața individului rolul de model, de obiect, de asociat sau de adversar, iar psihologia individuală se prezintă chiar de la început ca fiind în același timp și o psihologie socială, în sensul lărgit, dar pe deplin justificat, al cuvântului.

Atitudinea individului față de părinții săi, de frații și de surorile sale, de persoana iubită, de medicul său, așadar toate raporturile care până în prezent au făcut obiectul cercetărilor psihanalitice, ar putea, pe bună dreptate, să fie considerate drept fenomene sociale, fapt care le pune în opoziție cu alte procese pe care le-am numit *narcisice*, deoarece sunt caracterizate prin faptul că satisfacerea nevoilor și dorințelor e căutată și obținută de individ în afara și independent de influența altor persoane. Astfel, opoziția dintre actele psihice

sociale și narcisice (*autiste*, în terminologia lui Bleuler¹) nu depășește limitele psihologiei individuale și nu duce la o separare între aceasta și psihologia socială sau colectivă.

În atitudinea sa față de părinți, de frați și surori, de persoana iubită, de prieten și de medic, individul nu este influențat decât de o singură persoană sau de un număr limitat de persoane, în funcție de importanța deosebită pe care fiecare o prezintă în ochii acestuia. Or, când vorbim despre psihologie socială sau colectivă, facem în general abstracție de acest gen de raporturi, pentru a nu lua în considerație decât influența simultană pe care o exercită asupra individului un mare număr de persoane care, din mai multe puncte de vedere, îi pot fi străine, dar de care el se simte legat prin anumite elemente. Prin urmare, psihologia colectivă privește individul ca pe un membru al unui trib, al unui popor, al unei caste, al unei clase sociale, al unei instituții, sau ca pe un element aparținând unei mulțimi umane care, la un moment dat și în virtutea unui scop precis, s-a organizat într-o masă, într-o colectivitate. După ruperea legăturilor naturale menționate mai sus, am fost determinați să apreciem fenomenele care se produc în aceste condiții deosebite, ca manifestări ale unei tendințe speciale, ireductibile – *herd instinct, group mind*² – care nu se manifestă în alte situații. Trebuie totuși să spunem că nu suntem de acord să atribuim factorului numeric o importanță atât de mare și să admitem că el este singurul capabil să dea naștere, în viața psihică a omului, unui nou instinct, care altfel nu s-ar putea manifesta. Noi propunem, mai degrabă, alte două posibilități, știind că acest instinct nu

¹ Paul Eugen Bleuler (1857-1940), psihiatru elvețian cunoscut mai ales pentru contribuțiile sale la înțelegerea bolilor mintale. A introdus termenul de *ambivalență* în practica psihanalizei în 1911 și pe cel de *autism*, utilizat pentru întâia dată într-un articol publicat în *American Journal of Insanity* (1912). (n.t.)

² În engleză, instinct de turmă, gândire de grup. (n.t.)

e un instinct primar și ireductibil și că el există deja în stare incipientă și în cercuri mai restrânse, cum este cel al familiei.

Psihologia colectivă, chiar dacă se află încă la început, își asumă un număr enorm de probleme și impune cercetătorului sarcini nenumărate, defectuos sau insuficient delimitate. Numai clasificarea diferitelor forme de grupări colective și descrierea fenomenelor psihice pe care acestea le manifestă presupun o enormă muncă de observație și de prezentare, generând în același timp o bogată literatură de specialitate. Având în vedere aria domeniului psihologiei colective, nu mai e nevoie să-l avertizez pe cititor că modesta mea lucrare nu atinge decât în câteva puncte, puține la număr, acest subiect atât de vast. E adevărat că acestea sunt puncte care interesează îndeosebi psihanaliza, în calitate de mijloc pentru sondarea abisurilor psihicului uman.